

TUTUNAMAYANLARIN YERALTINDAN NOTLARI

Berna Uslu Kaya*

Özet: Bu çalışmada Oğuz Atay'ın "Tutunamayanlar" romanı ile Dostoyevski'nin "Yeraltından Notları" karşılaştırmalı edebiyat biliminin ve metinlerarasılık yönteminin verileri merkezinde tartışılmaktadır. Oğuz Atay'ın "Tutunamayanlar" romanı ile Dostoyevski'nin "Yeraltından Notları", ayrı dillerde ve farklı kelimelerle yazılsalar da aslında aynı soruyu soruyorlar: Tutunamayanlar, bize yeraltından neler anlatıyorlar? Bu sorunun cevabı, her iki kitabın da okura sunduğu yol haritasında saklıdır. Bu haritada ilk görünen şey, çeşitli sebeplerle insanlara ya da hayata tutunamayanların yeraltına sığınma hikâyeleridir. Dostoyevski, Yeraltından Notları'nı, Petersburg'da tutarken, yıllar sonra başka bir dilde ve başka bir coğrafyada Oğuz Atay, benzer çıkmazlar içinde Tutunamayanlar'ı kurgular. Tutunamayanlar, metinlerarası bağlamda "Yeraltından Notlar"la doğrudan ilişki içindedir. İki romanda da yolunu bu dünyada kaybeden insanların oldukça trajik ve ironik öyküleri kurulur. Bu çalışma, bu insanların yollarını nasıl kaybettikleri, bu kaybediş ve kayboluş içinde nasıl yaşadıkları konusuna eğilmektedir. Bu tür karşılaştırmalı çalışmaların, kültürler/edebiyatlar arası etkileşimlerin boyutlarını ve niteliklerini göstermekte anlamlı bir yeri olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı edebiyat, Oğuz Atay, Dostoyevski, Yeraltından Notlar.

THOSE WHO CAN NOT HOLD NOTES FROM THE UNDERGROUND

Abstract: *Comperative literature is generally two different literary texts compared in different aspects and this way shows the relationship between literary texts. Humanity targets reality by using comparisson and comparity. But in literature the main purpose is to look at a text or texts and seeing them in a comparetive point of view. Today, it is possible to say that comperative literature has a certain role. The basis of our study will consist of Oğuz Atay's "Tutunamayanlar" and Dostoyevski's "Yeraltından Notlar" Both novels Dostoyevski's "Yeraltından Notlar" and Oğuz Atay's "Tutunamayanlar" are written in different languages, using different words but they both ask us the same question "What does the 'Tutunamayanlar' try to tell us from underground?" The course of action leads the reader to the answer. The reason that both "Tutunamayanlar" and "Yeraltından Notlar" are always kept together is because of this. Yet, our purpose is not to put these novels on top of each other and see them as just one piece. The main statement of is article is the stories of people who cannot hang on to life (for various reasons) and therefore hide underground. Underground notes and Oğuz Atay's "Tutunamayanlar" which (after many years) plots in a different correlated to setting the same dead and are directly correlated to "Yeraltından Notlar" the refuge*

* Uzm. Berna Uslu Kaya, Bilkent Üniv. Laboratory and International Schools Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni.

that is seen in both novels. The relationship between the novels "Tutunamayanlar" and "Yeraltından Notlar" is about people who loose their ways in the earth. Our work was about how these people lost their ways and what happened to them that they lost their ways in the earth.

Key Words: *Comparative literature, Oğuz Atay, Tutunamayanlar, Dostoyevski, Yeraltından Notlar.*

GİRİŞ: BULUŞMA NOKTASI

"Bütün hayatınca konuştu.

Sonunda tutunamayanlar diye bir söz çıkarabildi ortaya; tek bir kelime. Çoğul bir kelime. Unutmadığı bazı insanları birleştiren bir kelime"

(Atay, 2008, s.708)

İnsani tüm geleneklerin, "modern dünya" boylamına çekildiği ve burada kendine bir başlangıç gösterdiği "değişim enlemi", kendi evreninden taşan insanların beden ve ruh ikizleşmesini de birlikte getirdi. Var olan dünyanın bir parçası olmak için savrulan ruhlar, bir türlü konumlanamadıkları evrende "yurtsuz" kaldılar ve böylece "insan ile insan" arasında görünmez bir dil ortaya çıktı. Bu dil, zaman ve mekân farkı gözetmeden, "benzer imbikten süzülen" ruhların ışığı oldu. Bu ruhlar, pratik hayatlarıyla dahil olamadıkları evrene, kavramlarıyla müdahil oldular. Hep en dipteydiler ama başları göğe daha yakındı. Kapandıkları yerlerde, evrenin en küçük tıkırtısını sezen ruhlara bürünüp, dış hayatı ciddiye alamadılar. En aşağılık duyguları, en yüce taraflara çektiler ama evrenin kutsalına uzaktan baktılar. Yine de birlikteydiler. "Paradoksal bir birlikti bu; bölünmüşlüğü birlikteliğidir. Bizleri sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabına sürükler. Modern olmak, Marx'ın deyişiyle; 'katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği' bir evrenin parçası olmaktır. Kendilerini bu girdabın içinde buluveren insanlar, buraya düşen ilk, belki de tek insanın kendileri olduğunu düşünürler, modernlik öncesi bir 'Yitik Cennete dair sayısız nostaljik mitosunu doğuran işte bu duygudur'" (Berman 2010: 27-28). Marshall Berman'ın, bir "girdap" olarak nitelediği bu döngü, özellikle aydınlar üzerinde bambaşka bir iz bıraktı. Oğuz Atay, modern dünyanın girdabında dönerken yalnız değildi. Omzunda taşıdığı kültürel yalnızlığa, Dostoyevski'nin eserleri el veriyordu. Bu bir "hal birliği" ve Atay, bu benzer hali kendi dünyasında evirip bir büyük eserle filizleniyordu: Tutunamayanlar.

Oğuz Atay'ın kalemi, Dostoyevski'nin mürekkebine batıp çıkarken, ruhu da onun edebi dünyasından beslenir. Aralarında zamanın ve mekân farklılığı vardır ama Atay'ın zihnine Dostoyevski'den yansıyan bir ışık, onları birbirine yaklaştırır. Dostoyevski'nin eserleri, Atay'ın sayfalarında parlayan büyük bir ayna gibidir. "Oğuz Atay'ın bu yeni yolunda kendisine, yeniyetmelik yıllarından bu yana yanından hiç ayırmadığı bir dost eşlik eder: Dostoyevski. Dostoyevski ile olan yakınlığı, yıllar içinde, bir romancı ile okuru arasındaki ilişkinin sınırlarının ötesine taşar; gerçek anlamda bir ruh dostluğuna dönüşür.

Dostoyevski ve onun iç dünyalarındaki çelişkiler ortamında diplerde bunalımlar yaşayan, kendilerini acımasızca sorgulayan kahramanları; genç Oğuz Atay'ın ruhsal çalkantıları, ergen Oğuz Atay'ın varoluşsal iç hesaplaşmaları ve yazar Oğuz Atay'ın kurmaca dünyadaki arayışları sırasında en güçlü tutamak olur" (Ecevit, 2009: 201). Suç ve Ceza, Karamazov Kardeşler, Öteki, Ezilenler, Kurnaz, Budala gibi eserlerle doğrudan bir etkileşim içinde olan Atay, Tutunamayanlar romanı ile Yeraltından Notlar'ın daha içselleştirilmiş romanını yazar. "Oğuz Atay ve Dostoyevski arasındaki metinlerarası ilişki, her gerçek sanatçı için söyleyebileceğimiz özelliklere sahiptir: Atay, Dostoyevski'nin dünyasından alıp özümseyerek kendinin yaptığı kimi özellikleri, iç dünyasının ve içinde yaşadığı kültürün potasında eritir, onlardan yepyeni/özgün yaratılar üretir. Dostoyevski'den ve kendisini etkileyen diğer yazarlardan aldıklarını bir simyacı gibi kendi kültürüne dönüştürür, onları millileştirir" (Ecevit, 2009: 210).

OĞUZ ATAŞ'DAN DOSTOYEVSKİ'YE / TUTUNAMAYANLAR'DAN YERALTINDAN NOTLAR'A

Tutunamayanlar ve Yer Altından Notlar'da özellikle eserlerin istikametini işaret etmek istiyoruz. Bu istikamete yön veren, ayrı kültürel dokudaki iki yazarın, aynı yere doğru kaçmasındaki anlamı sorguluyoruz. Oğuz Atay'ın "tutunamayanları" tutunamadıkları yerden yeraltına inmekte ve bunu Dostoyevski'nin kalemi şöyle yazmaktadır: "Kırk yıldır yeraltındayım" (Dostoyevski 2011:36). Bir varoluş probleminden, yokluğa sürüklenen tutunamayanların, yeraltına kaçış planları neydi? Tutunamayanlar kimlerdi? Tutunulması gereken "o şey" neydi? Yeraltına indiler mi sığındılar mı? Orada yazdıklarının toplumdaki yeri neydi? Tutunamayanlar'da dikkat edilmesi gereken temel noktalardan biri gerçekten "kendisiyle tutunamayan bir insan ya da insanların değil tam tersine kendisiyle barışık, eksikliklerini, açmazlarını çok iyi anlamış gerçek bir aydının içtenlikle yaptığı öz eleştiri, toplumsal, kültürel ve sosyal çelişkilerin ortaya konuluşu" (Yalçın 2003: 493) mudur? Bu roman "aydınların çıkmazlarını işleyen, çevresiyle anlaşılamayan, kimselere "tutunamayan" yalnız insanları anlatmaktadır" (Enginün 2003: 351) demek problemimizi çözer mi?

Aşağıdaki sistematik şekil -ki buna tutunamayanların ortak kader algısındaki hayat döngüsü diyebiliriz- bizim yazımızın merkezinde duran sorunsalı göstermeye çalışır. Yani bu yazının rotasını bu şekil belirleyecektir.

Şimdi birbirine eklenen iki soru şu 1. Tutunamayanların ortak kader algısındaki hayat döngüsü nasıldı? 2. Bu döngü ruhlarına nasıl yansıdı?" Yeraltından Notlar'da ve Tutunamayanlar'da "ortak bir muhatap"la karşılaşırız: "Onlar". Bu ötekileştirme, her iki yazarı da siz-biz ayırımına sürüklemektedir. Kimdir onlar? İhtimal yazar öznelere kendileri gibi olmayanlar, yeryüzünde yaşayanlar yani "tutunanlar". Turgut Özben, Selim'le yaptığı iç konuş-

maların birinde “onlar”ın kim olduklarını tespit edemese de kendilerinin “onlar”dan olmadıklarını kavrar: “Hangi onlar Selim? Dedim. Onlar işte, dedi. Onlar canım, onlar, onlar, onlar. Öyle ya, dedim. Onlar, yani biz değil” (Atay 2008: 137). Turgut, Selim’in peşine düştükçe “onlar”ın niteliklerini kavramaya başlar: “Onlar, bir bakıma birbirlerine tutunduklarından, düşmeyenler (Atay 2008: 331).

Dostoyevski ise bu düşüşü yaşamışların, yani birbirine tutunamayanların düştüğü yerden notlarını yazar: “Evet, baylar, dinlemek istesenez de, istemese-niz de neden bir böcek bile olmadığını anlatmak istiyorum size” (Dostoyevski 2011: 14). “Onlar”ın çıkar listesinde “refah, zenginlik, özgürlük, huzur” (Dostoyevski 2011:30) vs vardır.” Oğuz tay’ın Selim’i aynı yerden sürdürür ayrışmayı ve karşı duruşu: “Siz beni tanımıyorsanız, ben de sizi hiç bilmiyorum” (Atay 2008: 403). Onlarla konuşan ve nihayetinde onlarla başa çıkamayan insanların öznel gürültüsüdür hissettikleri. Biz ve onlar ayrışmasında Yer Altından Notlar’ın kişisi ile Tutunamayanlar’ın Selim’i ve Dostoyevski ile Oğuz Atay da ikizleşirler: Bu, metinlerin ikizleşmesini de kaçınılmaz kılar

Tutunamayanların haritasına bakıldığında başlangıç ve sonun bir dönüşüm içinde olduğu görülür; yolun başı ile yolun sonu keşişir. Yukarıdaki şeklin içerik bilgisine “döngü” dememiz bu yüzdendir. Bir devinim halinde akıp giden ve zamanı aşır sürükleyen bu döngünün ilk durağında aynı problem vardır: “Varolma”. Tutunamayanların yeraltı notlarını, bu döngünün dışında durarak değil, içine girerek okumaya başlıyoruz. İlk adımda, “Varolma Problemi” ülkesindeyiz.

1936 senesinde doğan ve kendi söyleyişi ile henüz “Buruşuk yüzler, bezler arasında bir canlı” (Atay 2008: 114) olan Selim, varoluş hikâyesini anlatırken nefesini kesen acı çığlığı, korkunun ilk sesi olarak algılar. Daha o vakitten itibaren elinin kolunun sarılı olmasına isyan içindedir Selim. Kundaktaki bir bebek için, acı bir çığlığın nefesini kestiğini ve korkunun sesini bu sayede duyduğunu söylemesi, Selim’in bundan sonraki varolma hamlesinin tezahürü olacaktır. Şarkısının ilerleyen mısralarında, yaşadığı ateşli hastalığı, bir çeşit ölüm nöbetini anlatır Selim. Yakalandığı zatürre hastalığının ardından, doktorların ona bir gecelik şans vermesi de çarpıcı bir şekilde anlatılmıştır. Geceyi atlatıp, sabaha erişen Selim, yaşadığı bu durumu söyle söyler şarkısında: “Yamalı bir yıldızdı ileride ışıyacak” (Atay 2008: 117). Henüz bebekken ölümü beklenen Selim’in yamalı bir yıldız gibi ışması beklenmektedir. Daha o vakitten itibaren varlığı, aydınlığı gölgelemiştir. Ömrüne bir yama yapmıştır ölüm eşiği. Öteki tarafa sıçrayamamıştır ruhu. Bu nedenle de talihsiz ruhuna kuşku ile karışık bir korku sapanmıştır.

Selim, büyümenin yalnız tutunanlara gerekli olduğunu ifade ederken, içindeki yara izinden ve onu bir gölge gibi takip eden korkudan dem vurur. Tu-

tunamayan bedenine ikinci bir şans verdiği mısralarında ise varolma probleminin altını çizer. Bu defa olmamıştır. Dünyaya böylesine doğmak, daha başta hayatına yama yapmak istememektedir. İçindeki korku ve kuşkularla ölümlü her an ensesinde hissedecek Selim için ikinci bir şans daha vardır. Talih-siz ömrüne bu şans değdiğinde ise çırıl çıplak dolaşacaktır. Bu ifadeyi kullanırken bile, aynı sözü daha inandırıcı kılmak için tekrarlar. Kelimelerin bütün anlamlarını, bu gerçek çıplaklığa şahit tutmak ister. Dostoyevski’de sorgular varlığını: “Neden böyle isteklerle yaratılmışım acaba? Yoksa sırf bütün varlığımın yalnızca bir yalan olduğu sonucuna varmam için mi?” (Dostoyevski 2011: 46). Dostoyevski, varlık probleminin neticesini bir yalanlar yığını ile anlamlandırır. Ona göre, ruhunun yeraltında çocukluk günlerinin laneti dolaşmaktadır. Varlığının başlangıcından söz ederken, “nefret ettiğim çocukluk yıllarımla ilişkiyi temelli kesmek için başka bir daireye atanmayı bile istemiştim” (Dostoyevski 2011: 71). Tutunamayanlar’ın Selim’i çocukluğunu kendisi gibi olanların bir kaderi olarak görür ve şöyle der: “Çocukluğumu hatırlıyorum. Yaşadığım çocukluğumu. Meşhur adamların hayat hikayelerinde, onların daha küçük yaşta öteki çocuklardan uzaklaştığını yazar çoğu zaman. Küçük yaşta sezilen bazı kabiliyetleri, onları yalnızlığa sürükler” (Atay 2008: 625-636). Her insanın en bakir mazisi olan doğumun ve çocukluğun, Oğuz Atay ve Dostoyevski’nin kaleminde böylesine karanlık tasvir edilmesi varlıkların ilk oluşumuna isyanı ortaya koymaktadır. Yolun henüz başındayken daralan çember, bundan sonraki sürecin de rotası olacaktır.

Tutunamayanların ya da kendi ininde, yeraltında yaşayanların ilk hayat tecrübeleri de bu karanlık atmosferde geçecektir. Onların, anne ve babayla çatışmaları ve bunun bir yansıması olarak yakın çevre ve akrabalarla uyumsuzluk göstermeleri, hayata yabancılaşma sürecinin ilk durağını teşkil etmektedir. “Az gelişmiş bir babanın tek oğlu” (Atay 2008: 117) olan Selim, tutunamayanlar için yazdığı şarkıda babasına şiir okumak ister, ama “babam şiir sevmezdi” (Atay 2008: 120) diyerek bu düşüncesinden vazgeçer. Ardından okula alışma sürecinde bocalayan Selim, “Beni Çingenelere vermek istemeseydi babam, bir dev anası gibi” (Atay 2008: 120) diyerek, babasını bir dev anasına benzetir. Babası Selim’in durumu için kaygılıdır. Eşi Müzeyyen Hanım’a; “hiç kimseyle konuşmaz sınıfta. Tek başına koşar durur bahçede. Onu eve kapatmak doğru mu? Çalışkan fakat korkak” (Atay 2008: 121) diye söylenir. Onun yaramaz oluşunu, pısrık oluşuna tercih eder ve oğlunun insan ilişkilerindeki zayıflıktan da memnun değildir. Oğluna dair kullandığı olumlu tek sözcük, onun çalışkanlığını kabul etmesidir. Babası tarafından bu şekilde anlaşılan ve onun tarafından beğenilmediğini düşünen Selim, kendi duvarlarını daha fazla örmeye başlar. Yokluk Tanrısının emrindeki rüzgar, onu yeni bir savaşın içine sürükleyecektir. Bu savaşın neferi Selim, o soruyu sorar kendine: “Ben neyim, ne de-

ğilim?" (Atay 2008: 132) Tutunamayanların çocukken diline doladığı bu şarkının belki de nakaratıdır bu sorgu.

Herkesin mutlu ve sorumsuz olduğu çocukluk çağında, yalnızca kendisi olumsuzdur. Zira hayatının tek otoritesi olan baba, onu bu şekilde bilmektedir. Anne, otoritenin bakış açısını kabul etmese de onu kıracak bir güce sahip değildir. "Bir kere doğduk, yaşayacağız" (Atay 2008:399) diyen Selim için hayat, çaresizce katlanılması gereken bir hal alırken Selim, kader ortağı Dostoyevski'yi yanına alarak babaya isyan edecektir: "Bütün ümidi, Dostoyevski gibi mühendis olduktan sonra istifa etmektir (...) Babasıyla her gün kavga ediyordu. Üniversiteye girişinde onu sorumlu tutuyordu. Dağlara kaçacağım diye bağıyordu babasına" (Atay 2008: 399). Yeraltından Notlar'da da tutunamayanın söylediği farklı değildir: "Okul bitince ilk yaptığım şey, onca yıl uğraşıp elde ettiğim mesleğimi bir kenara bırakmak oldu. Geçmişimi ve onunla ilgili bütün ilişkilerimi kesip, lanetler okuyarak mezara göndermek istiyordum" (Dostoyevski 2011: 81). Dağlara kaçamayan ve yer Altından Notlar'ın kişisi gibi gibi okul biter bitmez mesleğini bırakamayan Selim'in ruhunu, onun ayak izlerine basan Turgut şöyle anlatır: "Selim'de benim gibi mustarip bir ruhtu. Benim gibi kapalı bir çocukluk devresi geçirdiği için, çevresiyle uyuşamaz ve benim gibi bu bozucu çevreye büyük tepkiler gösterirdi" (Atay 2008: 415). Selim'in babasına atf yaparak okuduğu tiradı, ruhunu öldüren adama karşı bir isyan niteliği taşır. Ona göre, Selim'in içinde daha çocukken ölen ruhunun katili babadır. Yalnız bir ceset gibi yaşayan Selim, öfkesinin de etkisiyle ruhunun hastalığından babasını sorumlu tutar. Fakat Selim'in zaman zaman babasını haklı bulduğu da söylenebilir. Varlık probleminden sorumlu tuttuğu babasına sığınırken ona "neden?" diye sorar. Selim'in yaşadıklarının etkisiyle, ölü bir babaya sarılıp, "ne olacak benim bu halim?" demesi, başlangıçtaki otoriteyi hala aşamadığını da göstermektedir. Selim, ölümüne yakın yazdığı günlüğünde ise her şeyi soğukkanlılıkla kabullenmiş gibidir. Başlangıçtaki nedenlerin ve nasılların yerini, hissiz bir tevekkül almıştır artık.

Kötü yetiştirildiğinden hiç bir şüphesi olmayan Selim, anormal sayılması ve hayatı boyunca kendini normal biri gibi göstermeye çalışması yüzünden tüm evrene tepkilidir. Ölümüne hazırlandığı son günlerinde geçmişini düşünürken, normal biri gibi olamama içgüdüsunü tamamen kaybetmiştir. Yakın çevre içinde anormal sayılma, onu hayatın başlangıç evresinde tutunamayanlardan biri olmasına yetmiştir. Yaptığı hiçbir eylemle hayatın gözüne girememiştir Selim. Onu ne babası ne de yakın çevresi normal saymaktadır. Çocuk zihnine yapılan bu anormallik vurgusu, Selim'in son anına kadar içinde yaşayacaktır. Annesinin nazarında hiçbir zaman anormal olmayan Selim, tutunamadığı hayatı ruhunda törpüler ve neticede ona kalan, aşağılanmışlık ve şüphe yazgısıdır. Dostoyevski'nin yeraltındaki kişisi de aynı çemberin içindedir, fakat onun yer-

altından yükselen sesinde ailesiz olmanın sızısı da vardır. Yer altı yazarı doğrudan ailesini suçlamaz ruhundaki delikler için, onun asıl isyanı bir ailesinin olmayışındandır. Ona göre, onu böyle hissiz yapan yegane şey, ailesiz büyümüş olmasıdır.

Dostoyevski'nin aşağılanma hissinde haz kapısı aralamaya çalışan kişisi , “Bağışlayın beni babacığım, bir daha yapmayacağım” (Dostoyevski 2001: 24) cümlesinden oldum olası nefret etmektedir. Aslında nefretin nedeni bu değildir, onu asıl aşağılık duygusuna sürükleyen bu cümleyi hiçbir günahının olmamasına rağmen kolayca söyleyebilmesidir. “Ölü doğmuş insanlarınız biz ve uzun zamandır canlı babaların çocukları değiliz” (Dostoyevski 2001: 151) diyen yer altı adamı, kendini tüm insanlardan ayırtmıştı artık. Ona göre, onun gibilerin biyolojik de olsa bir babası yoktur. Bu noktada da ölü doğanlar arasında sayılır isimleri. Yani tutunulamayan bir hayata yalnızca bir ölü olarak dahil olmak, onların diğer bir varolma biçimi sayılmaktadır. Bu noktada ölüm, zaten içinde bulunulan, belki de onlara en az yabancı olan durumdur. Hayatta böylesine derbeder yaşamak, hiç olmamış gibi görünmek, ama bir o kadar da hep varmış gibi anılmak isterler. Sonuç, bu döngünün içinde aynıdır: İki dünya arasında sıkışanlar. Ne o tarafa ne de bu tarafa ait olanlar. Yani, tutunamayanlar.

Okul hayatları da böylesine bir daralma ile başlar. Dahil olamadıkları evrenin düzenini kuralını sevmeyiz. Zira onlar her şeyin en üstününü idrak ederler, ama kurallar içinde varolmak onlara göre değildir. Selim'in okul ile arasındaki mesafe de böylece katlanır: “İçine sığmakta güçlük çektiğim okul sıralarında büyüklerimi saymak - küçüklerimi sevmek sözünü ters söylediğim için öğretmenim çektiği kulağımın acısını akşamki maçı düşünerek hafifletmeye çalışırdım” (Atay 2008: 75) diyen Selim'in, okulu tarif ederken kullandığı kelimeler, orada geçirdiği zamanın ruh halini nesnelere üzerinden anlatması gibidir. Anlattığı bu kötü atmosfere rağmen, liseyi birincilikle bitiren Selim, başlangıçta okula alışamaz. Tutunamayanlar için yazdığı şarkıda şöyle der: “Öğretmenim tutmadı yerini annemin” (Atay 2008: 112) Selim'in bir türlü öğretmenlerle de yıldızı barışmaz. Selim'e korkuyu tanıtan bir diğer kişi de öğretmeni Rana'dır. Onun kendilerine yaptığı telkini hatırlar Selim. Korkunun ilkini babasından öğrenen Selim, ikinci bir korku ile karşı karşıyadır okulda. Bu nedenle de gitmek istemez oraya. Hatta okula gitmektense hastalanmayı tercih eder. Selim, okul hayatı boyunca, “Ne futbol takımına alın(ır), ne sınıf mümessili olabil(ır). Nedense bir yönüyle -belki de her yönüyle- saf kalabil(ır)” (Atay 2008: 122). Selim'in tutunamayan arkadaşı Süleyman, onun okul yıllarını şöyle anlatır: “sınıf birincisi olmak gibi aşağılık bir tutkuya kaplıyordum” (Atay 2008: 434). Her yönü ile diğerlerinden farklı olan Selim, çalıskanlığı bile diğerleri ile arasına duvar örmektedir. Sınıf birincisi olmanın

gururunu bile yaşayamayan ve sırf onlar gibi olamadığı içim güçlü yönlerinden de nefret eden Selim, okul hayatı içinde de yalnızlığa sürüklenmiştir. Bu yalnızlık, onu bireyselliğe sürükleyerek, huzursuzluğunu katlar. Bir müddet sonra, alay konusu haline de gelen Selim için hayat, giderek içinden çıkılmaz bir hal alacaktır. Onların yanında gülünç duruma düştüğünü anımsayan Selim'e "maymun" adını takan ve sınıflarının en çirkini olan, arkadaşından da nefret eder. Onları her düşündüğünde yalnızlığının ve tutunamamanın, onlar gibi olamamanın acısını çeker.

Yeraltından notlarda da okul arkadaşları için benzer bir algı söz konudur: "Bir sinek kadar bile önemsemedikleri belliydi beni" (Dostoyevski 2011: 72) diyen Yeraltından Notlar'ın kişisi, bu durumun ruhundaki tesirini şöyle ifade eder: "Gerçi okuldayken herkes küçük görürdü beni, ama bu kadar aşağılamazlardı" (Dostoyevski 2011: 72). Selim'in sınıf birincisi olmaktan utandığı gibi o da zekasından utanır: "Kendi zeki yüzümü, onun aptal yüzüyle değiştirmeye dünden razıyım" (Dostoyevski 2011: 73). Burada içine düşülen durum "onlardan" olamama buhranı ile aynıdır. Üstün özelliklerin bile onlar gibi olamadıktan sonra bir önemi kalmamakta ve bu durum tutunamayanları giderek yalnızlığa, bitip tükenmez bir aşağılanma duygusuna sürüklemektedir: "Benim gibi değersiz birine selam vermekle kendini küçük düşürmek istemediğini düşünüyorum" (Dostoyevski 2011: 74). Çünkü asla onlar gibi giyinmemektedir; onlar gibi bir işi yoktur; kısaca bu hayatta onların durduğu yerde değildir: "Şimdi görevde başarılı olmadığım, kendimi bütünüyle bıraktığım, kıyafetlerime hiç dikkat etmediğim için beni küçük görmelerini elbette anlayabiliyorum" (Dostoyevski 2011: 72). Bu ifadede Yeraltından Notlar'ın kişisi adeta kendi aşağılanmışlığı ile barışma yoluna girmektedir. Onların, kendisini küçük görmesini kabul etmek elbette olgunlukla ilişkili değildir. Onu böylesi bir kabulleniş içine sokan asıl şey, kendini aşağılık saymasının tezahürüdür. Okul arkadaşları ile buluştuktan sonra, kendini daha da kötü ve aşağılanmış hisseden yazar, o gece sabaha kadar gördüğü okul yıllarının kâbusu ile uyanır: "Okulda öğrenciler onlara benzemediğim için düşmanca, acınası alaylarla karşılardı beni. Ama alaylara dayanacak gücüm yoktu benim. Onların birbirleriyle kaynaştıkları gibi öyle kolayca kaynaşamazdım onlarla" (Dostoyevski 2011: 79). Yeraltından Notlar'ın tutunamayanın okul arkadaşları ile arasında daima nefret bazen aşağılanmanın gururu ve bu gururu okşayan acıma ilişkisi vardır: "Yüzümle, hantallığımla alay ediyorlardı. Oysa kendilerinin yüzü daha aptaldı! Okulumuzda öğrencilerin yüzü tuhaf biçimde aptallaşıyor, biçimsizleşiyordu" (Dostoyevski 2011: 79). "Henüz on altı yaşında olmama rağmen, üzülenek, şaşkınlıkla bakıyordum onlara" (Dostoyevski 2011: 79). Henüz on altısında bir gencin, okul arkadaşlarını, yani ona benzemeyenleri, ötekileştirmesinin veya kendisini onların dışına çıkarmasının sebepleri şunlardır: "Düşüncelerinin sığ-

lığı, davranışlarının, oyunlarının, konuşmalarının aptallığı şaşırtıyordu beni. Öylesine etkileyici, öylesine şaşırtıcı şeylerden o kadar uzaktılar ki, elimde olmadan kendimi onlardan üstün görüyordum” (Dostoyevski 2011:79). Yeraltından yazılan notların, “onlar” çıkmazı da buradadır aslında. Onlar, yani yerin üstündekiler düşünceleri ve tavırları bakımından da kendine göre yetersizdir. Yeraltının önemli bulduğu hiçbir şey, onlar için önemli değildir. Dahası onların “önemlilerden” de haberi yoktur. “Yaşamın gerçeklerini kavramaktan uzak” (Dostoyevski 2011: 80) olan “onlar”, “en belirgin, en göze batan gerçekleri” bile anlamazlar; dolayısıyla aptaldırlar. Aşağılanmışlık ve hor görülmuşlük duygularının etkisiyle yeraltına çekilen kişi, gerçekte bu ifadeyle “onlar”dan nefret edişini meşrulaştırır. Tutunamayanlarda buna paralel gelişen duyguların toplamında hep aynı ruh yıkıntısı söz konusudur. Tutunamayıp yeraltına inişte, çevresel anlamda bir zorlanmışlığın da altı çizilir bu satırlarla.

Onlardan sevgi beklemeyen, onlardan nefret eden, karşılığında da onların kendinden öğrendiğinden şüphesi olmayan yeraltı insanı, tıpkı tutunamayan Selim gibi karşıt bir tepki geliştirir: Onların önemsemediğini önemseme, onların yapmadığı ve beceremediği her şeyi yapma isteği. Okul yıllarında bunun yansıması ise “başarı” ile anlamlandırılmaktadır: “Kendimi onların alaylarından korumak için, derslere elimden geldiğince sıkı çalışmaya başlamış ve sınıfın en başarılıları arasına girmiştim” (Dostoyevski 2011: 80) der Dostoyevski’nin tutunamayanı. Oğuz Atay’ın Selim’i de sınıf birincisidir. Ruhunu koruma altına alan Yeraltından Notlar’ın tutunamayanını da Tutunamayanlar’ın tutunamayanı da bu noktadan sonra onlardan ne şekilde üstün olduğunu herkeşe kanıtlarlar ama bu da yeterli gelmez ruhlarına. Aşağılanmışlığın yanında düşmanlık da eklenir. “Düşmanlar” vardır artık karşılarında. Bu da “onlara” karşı bir savaş hali anlamı taşır. “Onlar” ruhlarına muhalif olanlardır ve bu savaşın mutlaka bir ittifakı da bulunmalıdır. Bu da kendisi gibi birini bulma ve onunla saf tutup dostluk kurma ihtiyacıdır.

Tutunamayan bazı dostlar bulsalar bile dostlarının yakınları tarafından kabul edilmezler veya horlanırlar. Tutunamayanlar’da “hiç kimsenin akrabası ben den hoşlanmaz. Benim tersliğimden olacak. Dostlarımın yakınlarına dayanmam. Ben onlara, kendi yakınlarımla baskı yapıyor muyum? Sevdiğim insanların hatırı için neden “yakınlarına” katlanayım?” (Atay 2008: 623) diyen Selim bunu ortaya koyar. “Kimin tarafındasın?” sorusu sorulur dostlara ve bu tarafın diğer tarafla iletişim noktaları kilitlenir. Tutunamayanlar’da Selim öldükten sonra Turgut safını belirler ve tutunamayanlar adına meydan okur: “Bütün dünyaya gücümüzü göstereceğim” (Atay 2008: 91). “Hepinizin sahteliğini yüzünüze vuracağım” (Atay 2008: 99). Yalnızlığın, huzursuzluğun ve bireyselliğin özüm sendiği bu dönemin izlerini hayatları boyunca hissedecek olan tutunamayanların, yeraltındaki hikayeleri içine kıvrılmış ruhları ile devam edecektir.

Hassas ruhlarını yeryüzünden sürükledikleri, kaçıp sığındıkları mağara da yalnız değildirler aslında. Onların kitaplarla kurulmuş dünyaları, bambaşka bir evrenin kapısını aralar. “Yalnız kitaplarda şaşırırlar. Romancılar şaşırırtır onları. Ölü denizdeki su zerrecikleri gibi birbirlerine tutunurlar: dalgalanırlar, bir yere gitmezler aslında” (Atay 2008: 297). Kitapların içinde nefes almaya başlamış sayılırlar. Bazen o zamana kadar yazılanları yetersiz bulup, kendileri bir kitap yazmak isterler. Bu isteğin temelinde “onlar”ı anlatmak, deşifre etmek hayali vardır: “Bir kitap yazacağım: bütün insanlar birleşiniz ve aynı şeylere gülünüz” (Atay 2008: 298). Tutunamayanlar, birini tanımak için de kitabı kullanır. Selim’in yeni tanıdığı birine ilk sorusudur onun okuduğu kitaplar. Kütüphanesinin raflarına dizilmiş kitapları inceler biri hakkında fikir sahibi olmak için. Kitapların kullanım şeklini de önemserler, zira bir kitaba iyi bakılıp bakılmadığı da karşı taraf için vereceği hükümde belirleyicidir. Sevdikleri yazarlar ile aralarında bağ kurup, onları içselleştirirler. Selim’in başlangıçta her sözüne hayran olduğu isim, Oscar Wilde’dır. Onun kitaplarını heyecanla ve hayranlıkla okur. Beğendiği ifadeleri başka bir deftere kaydeder. Değişen ruh haline göre, ruhunun içine sızan yazar ya da yazarlar da değişir. Selim’in Oscar Wilde hayranlığının yerini Gorki hayranlığı alır mesela. Bir arkadaş toplantısında eline geçen “Benim Üniversitelilerim” kitabı yatak ucu kitabı olmuştur artık. Hayatına kutsal bir kitap girmiştir böylece. Benim Üniversitelilerim’i, dininin İncil’i olarak tanımlar. Bu yeni dostunun da bir portresi duvarını süsledi mi, aralarındaki dostluğun başladığı ilan olunur. Bu aşamadan sonra, kendi bedeninde Gorki’nin ruhunu saklar. Böylece Rus yazarlarına olan hayranlık da başlamış olur. Gerçeklerden bucak bucak kaçan, gerçek dünyaya karışamadığı için üzülen Selim, kitapların dünyası ile reel dünya arasındadır şimdi. Yine sıkışmıştır ruhu. Romanlarda anlatılan bir masal vardır ve o masal öyle bir haldedir ki gerçek hayatta da etkisini sürdürür. Bütün hayatın, kitaplarda anlatılıp bitirildiğini düşünen ve yeniden yaşamayı yeni bir kitapla tanımlayan Selim yazarları ile yaşar artık. Yazarlar onu şaşırtmaz, çünkü romanını okuduğu yazarın bütün hayatını da öğrenir. Ona göre artık gerçek dünya kimin ne yapacağını bilemediği bir paradokstur. Yazarlarla olan birliktelik, pratik hayattan kopuşu daha da hızlandırır. Hayranı olduğu yazarların kahramanlarıyla kuşatılmış evrenden, gerçek âleme bir türlü sıçrayamaz. Onu bu türlü yaşadığı için suçlayanlara da bir cevabı vardır: “Yeterince büyümediği için kitaplara bağlanmıştır. Halbuki belki de kitaplara fazlasıyla bağlandığı için büyümemiştir. Gerçek dünyayı kestirilemez bulduğu için kitaplara sığınmıştır; ama kitaplara sığındığı için de ‘kitap kurdu, boş hayaller kumkuması, hayatın cırlız gölgesi’ olarak kalmıştır” (Gürbilek 2012:60). Kendini Don Kişot olarak gören ve kitapları yaşamın basit işlerinde bile kullanamayan Selim, iki dünya arasındaki bir sahnededir. Perde açılmış, insanlara kendini anlatmaya, ruhu-

nu meşrulaştırmaya çalışıyordu. Onu izleyenler ise Selim'e göre yine onunla alay ediyordu. Mütemadiyen alaya alındığını düşünen ve her durumda küçümsendiği algısına kapılan Selim, bu noktadan sonra insanlara, hayatının rolünü yapmaya başlar. İki hayat arasında gerilen ipler, onun boğazına takılmakta ve o ne o tarafta ne de bu tarafta nefes alamamaktadır. Kitaplar yüzünden acı çekme makamında durmaktadır. Onlarca yazarın yazdığı her satırı kendine ithaf edilmiş gibi algılayarak yaşayan ve böylece onlarcasını bir bütün kitap kapağı içinde tasavvur eden Selim, çektiği ıstırabın farkındadır. Aslında etkisinde kaldığı kitaplar, onu mahvetmektedir. Bir vakitler, insanlar tarafından acı çektirilen Selim, "mahfolmak" kelimesini ilk kez kullanmaktadır, çünkü "onlar" hayatının hiçbir döneminde içselleştirilmemiştir. "Onlar" her zaman "Onlar" kadar uzaktır, çizginin bu tarafında ise yazarları ile yaşadığı, kendinden olan bir evren vardır. Bu evren ise tamamen kendi iradesi ile kurulmuştur. Lakin bu noktada çekilen acının sonucu, harab olmuş bir ruha sahip olmaktır.

Fakat Selim'in yorgun kolları, onlarcasını tuttuğu kitaplardan da çözülmektedir. Bu çözülmeye belki de en çok tutunduğu gerçeklerin eriyişi söz konusudur. İşte tam da bu zamanda kendi kaleminden çare arar. Zira bu ayrışmayı mutlaka anlatmalıdır. Yazı yazmak, hiç olmazsa mezar taşına, şarttır. Daha yirmisinde ne yazacağını bilen Selim için tek sorun nasıl yazacağını bilememekten kaynaklanır. Bu zorluğu ölümüne yakın bir anda aşacaktır. İnsanlara yüksek sesle bir şeyler haykırarak; iki taraf arasındaki sahneye kendi satırları ile çıkacaktır. Perde aralandığında, yalnız onun sesi, yalnız tutunamayanların ağıtı yükselecektir.

Bu ağıtı Selim'den önce besteleyen Yeraltından Notlar'ın kahramanıdır aslında. O da okudukça yeraltına çekildiği kitapların gölgeleriyle yaşar. Okumak haz ve acı verir ona. Okudukça çekilen haz ve acı aynı bedenine içine sıkışmıştır. Bir taraftan okudukça var olan ve bir taraftan da okuduğu her satırla acı eşliğini zorlayan yazar, "Okumaktan başka ne yapabileceğim bir şey, ne de gidebileceğim bir yer vardı" (Dostoyevski 2011: 59) der ve ruhundaki yeraltının ışığını açar bize.

Tutunamayanlar'da metinler arası düzlemde en çok karşılaşılan yazar Dostoyevski'dir. Dostoyevski, örneğin, insanların kültürel seviyesinin tarifi için bir ölçüttür: "Böyle basit ölçülerle değerlendirirler insanı. Dostoyevski'yi de okumamışlardır, bilmezler" (Atay 2008: 623). Dostoyevski, Tutunamayanlar'ın kişileri Selim'in ve Turgut'un dilinden roman boyunca düşmez. "İnsan, ikigün falan böyle hissetse kendini, Dostoyevski'yi kıskandıracak eserler yazar" (Atay 2008: 108) diyen Turgut, herkesten kaçıp, yalnız Selim'in yazılarını alarak gözden kayborduğu yerde de Dostoyevski'yi alır yanına. "Bu adamların bizden uzakta ölmüş olmalarına dayanamıyorum" (Atay 2008: 579) der ve büyük ya-

zarları, kendi seviyemizde görememekten ve bu nedenle de onlara yakınlık duymadığımızdan yakındır. Selim, yazarların eserleri ile temasa geçerken en çok da kitabın önündeki önsöz bölümüne itiraz eder. Ona göre, hayatı ve eserlerini pek iyi bildiği bir yazarı, birden fazla önsöz yazmışların dilinden okumak kötüdür. Bu nedenle de kitapların her basımında önlerine konan önsözlere karşıdır. Selim'in bu noktadaki teklifi ise en çok kendisini heyecanlandırır. Yalnızca bir "önsöz yazarı" olmak istediğini söyler. Aslında bütün önsözlere merak duyduğunu ve her önsözü okuduktan sonra yazarları zihninde didik didik ettiğini de belirtir.

Selim, okuduğu kitaplarla ve yazarlarla kuşanmış evreninde patlar sonunda: "Bana hayatı zehir ediyorlar. Bütün yaşantımı etkileyerek benim için hayatı yaşanmaz bir cehenneme çeviriyorlar. Hepsinin yer aldığı bir roman yazacağım ve burunlarından getireceğim; bana yaptıklarını ödeteyeceğim onlara" (Atay 2008: 395). Selim'e hayatı zehir eden, bu defa da tutunmaya çalıştığı yazarlardır. Selim ve Turgut bu defa da kendilerine bunu yapan yapanlardan intikam almaya yönelirler. Aslında "onların" yaptığı her şeye katlanabilen ve "onlardan" gelen en kötü tepkiye bile içinde karşılık verip, huzura eren Selim, kendi dünyasından birilerinin ona hayatı dar etmesine dayanamaz. Cehennem hayatı benzetmesi de buradan gelir. Okuduğu kitapları içselleştiren, her bir kişi ile bambaşka öykülerde yaşayan Selim'in gücü tükenmektedir. Başlangıçta, okuduğu kitaplar, özdeşleştiği yazarlarla yaşamayı, "onlara" karşı zafer sayan Selim gitmiştir, çünkü bu okumaların sonu mutlak bir zaferle bitmemektedir. Okuduğu her yeni kitapta, bir önceki ruh halinden sıyrılmaya çabası ve bir sonraki kitapla iç içe geçmesi, çıkmazlarına dolandığının da işareti aslında. Selim'in yazarlarından da intikam alma isteği, ruhuna açtığı son savaştır artık. Zira tarafı olduğu yazarlara doğrulttuğu silah, intikam duygusunu yüreğinden alacaktır. Romanın sonunda intihar eder Selim, bir romanda toplayamadığı ama yüreğinde birleştirdiği tüm satırlardan tek kurşun ile intikam almış olacaktır. Selim, yine iki dünya arasındaki yerini alır ve şöyle der: "Benim durumum biraz karışık burada. Yerim belli değil; okuyucuyla yazar arasında bir noktada çırpınıp duruyorum" (Atay 2008: 397). Bu iki dünya arasında sıkışan Selim, "büyük ve güzel" olanı yazamamaktan şikâyet eder. "Büyük ve güzel şeylerin dışarı çıkmasına izin vermiyor, korkuyoruz. Düşünmekten ve sevmekten korkuyoruz. İnsan olmaktan korkuyoruz" (Atay 2008: 352).

Selim'e roman boyunca gelen "büyük ve güzel" şeyler düşüncesi, Dostoyevski'nin "yüce ve güzel" fikrinden yansımış gibidir. Yeraltından Notlar'da da sık sık "yüce ve büyük" yazıların önemi vurgulanır: "İyi, 'yüce ve güzel her şeyi' anladıkça bataklığımıza daha çok batıyor, canlılığımı daha çok yitiriyorum" (Dostoyevski 2011: 15). Burada "yüce ve güzel" olanı anlama idrakinin altı çizilir ve bu anlayış noktasına ulaşan ruhun eriyişi anlatılır. Kendini

bu idrakin ışığında şöyle tarif eder Dostoyevski'nin tutunamayanı: "Tembel ve obur olabilirim, ama sıradan bir tembel veya obur değil; sözgelimi 'güzele ve yüceye' ilgi duyan tembel veya obur" (Dostoyevski 2011: 27). İdrakine vardığı bu duygunun gençliğinde kapısını çalmamış olmasına da üzülür. "Güzele ve yüceyi seviyorum" (Dostoyevski 2011: 28) diyen bu adam, kendi ülkesindeki romantik yazarları da bu noktada suçlar. Ona göre, romantikler "güzel ve yüce" olan her şeyi kendine saklamakta, okuru ile paylaşmamaktadır. Ona göre, bir çıkış yoludur "güzel ve yüce" olan her şey. Bu duygu onun ruhuna özellikle rezil zamanlarının en dip noktasında bulunduğu yerleşmiştir.

Büyük ve yüceye sığınmak, reel hayatta karşılıksız kalmaktır. Örneğin o hayata bulmadığı aşkı veya bağı, en güzel ve en yüce olan her şeyde defalarca bulmuştur. Tutunamayanlar'ın bir diğer tutunamayanı Turgut da "büyük ve güzel" olanın ipine sarılamamaktan şikayet eder: "Böyle bir düzen içinde insan düşünebilir mi? Büyük ve güzel şeyleri demek istiyorum. Önce eşya engel oluyor, sonra şartlar" (Atay 2008: 557). Tıpkı Yeraltından Notlar'ın kahramanı gibi "güzel ve yüceye" sığınır veya kendindeki büyük ve yüceliğe kaçır. Fakat Selim, ölümüne yakın çekildiği yeraltında bu duyguyu yaşayamamaktan yakını ve o daima "onlar"ı suçlar: "Bütün düşüncelerimi emip bitirmekle suçluyorum sizleri. Bütün hayallerimi sömürdünüz, gene de doymadınız. Büyük ve güzel şeyler yaratmama yardımcı olmadınız. Büyük bir sağırlıkla, kahredici bir dilsizlikle sustunuz güzelliklere. Geri istiyorum hapsettiğiniz duygularımı, düşüncelerimi" (Atay 2008: 670). Dostoyevski'nin en dipte iken sığındığı "güzel ve yüce", Selim'in ulaşamadığı "büyük ve güzel"le birlikte kaybolur.

Hayat ile bağları her daima kopuk olanlardır tutunamayanlar. Selim de Turgut'ta Yeraltından notların isimsiz kişiye de daima bunun altını çizerler. Sürekli sorgulayan, düşünen ve insanlar arasında başka bir tarafta olduğunu düşünenlere göre değildir herkesin yaşadığı hayat. İnsanlardan kaçışı yirmili yaşlarda başlayan ve köşesine çekildikçe kuruntuya, korkuya sürüklenen tutunamayanlar, "onların" kendilerinden tiksindiğini düşünürler. Ama bu tiksintide kendilerinin kendilerine nasıl baktıkları belirleyicidir aslında. Yeraltından Notlar'daki kişinin söyledikleri tam da bunu işaret eder: "Sınırsız kibrim ve belki aşırı titizliğim yüzünden oldukça sık, iğrenmeye varan azgın bir hoşnutsuzlukla bakıyordum kendime, bu nedenle de herkesin bana öyle baktığını sanıyorum" (Dostoyevski 2011: 53). "Elbette, dairede en küçüğünden en büyüğüne kadar hepsinden nefret ediyordum. Hepsini küçümsüyordum, ama öte yandan sanki korkuyordum da onlardan. (...) Öyle anlar oluyordu ki, onları hem küçümsüyor hem de kendimden üstün görüyordum" (Dostoyevski 2011: 54). Selim de tıpkı bu adam gibi hata yapmaktan, gülünç duruma düşmekten, aşağılanmaktan korktukça daha kuruntulu bir insan olmuştur.

Tutunamayışın nedenlerinden biri de “aydın” olmakla ilgilidir: “Çağımızın aydın her insanının olması gerektiği gibi, benim de hastalıklı bir yapım vardı” (Dostoyevski 2011: 55). Dönem aydınlarını ve bu sayede kendini ödle ve köle olarak kabul eden adam, bunu sürüden ayrılmanın gurur verici bir parçası olarak da tanımlar. Fakat bu tanımlama da acıyı dindirmez. Kendisi kimseye benzemediği gibi kimse de kendisine benzememektedir: “Ben tek başınayım, onlarsa birlik” (Dostoyevski 2011: 55). Kimsenin ona benzemediği ve onun da kimseye benzemediği bu dünyayı, tutunamayanların gür sesi olan Selim, Garip Yaratılar Ansiklopedisi’nde anlatır. “Tutunamamak bir bakıma insanın kendini gerçekleştirme çabasıdır. Atay, bu çaba içine giren tutunamayanı içgüdüleri gelişmemiş, korunmayı bilmeyen, zayıf hafızalı yaratıklar olarak anlatır” (Aslan 2009: 120).

Tutunamayanlar’daki Selim ve Turgut’un da Yeraltından Notlar’daki adamın da dostluk kurma biçimi, “onlar”dan oldukça farklıdır. Kendi dünyasının haricindeki kişilerle dostluk kuramayan ve kendi yalnızlığına sarılan bu insanlar, en büyük dost olarak kendilerine kitapları seçerler. Kitapların dünyasında kurdukları dostlukların gerçek hayattaki tezahürünü göremedikçe de bir dost fikrinden uzaklaşırlar. Dostoyevski’nin yeraltındaki insanı, neredeyse tek dostu olan Simanov adlı bir okul arkadaşından söz eder. Fakat kendine benzetmeye çalıştığı ve tıpkı kendisi gibi çevresine duvarlar ördürdüğü dostunun da ruh halini bozar yazar. Sırf bir şeyleri “onlar” gibi yapmak için gittiği yerlerde bir türlü onlarla arasındaki duvarı yıkamaz. Hatta onların konuştuğu dile ayak uyduramaz. Böyle olduğunda ise başlangıçtaki “aşağılanmış” duygusuna girer yeniden. İletişim dilinin ortak olduğu bir mecliste, anlaşılama ve anlatamama çatışması sığınağının duvarlarını daha da kalınlaştırır hayata. Turgut, “her şeyi duyuyoruz, hiçbir şeyi bilemiyoruz Olric. Bu duvarlar arasında kapandık kaldık. Savaş diyorlar, öldüler diyorlar, halk diyorlar. Ne biçim şeyler bunlar?” (Atay 2008: 277) diyen Turgut, belki de duvarlara gömdüğü umudundan ve yalnızlığından Olric’i çıkarmıştır. Duvarlar arasında kalan Turgut, hayatın içindeki sesleri de anlamlandırmaz. Olric ona “Duvarları yıkın efendimiz” dese de, Turgut bir taş yığınının altında güçlkle nefes almaktadır. Yeraltından Notlar’ın kahramanı, duvarı yıktığında onun altında kalacağını bilir ve bu temkinle yaklaşmaz duvara: “Bütün bunları düşündükçe daha da tersleşiyorum, kendime daha çok zararım dokunuyor; benimle alay edenlerin gözünde daha da küçülüyorum. Duvarlar duvarlar var çevremde (Atay 2008: 371).

Duvarların arasında kalanların, karşı cinsle de araları pek iyi değildir. Yeraltından Notlar’da da Tutunamayanlar’da da “düşkün kadınların” anlatıldığı bölümlerde çizilen kadın tipleri, onların aşık olacağı ve evlenebileceği kişilerden değillerdir. Bu kadınlar anlatılarak, olması beklenen kadın ruhu ön plana çıkarılır. Tutunamayanlar’da Selim, Günseli’yi sever, onu içselleştirir.

Günseli'nin günün birinde onu bırakıp gitmesinden korkar. Selim, Günseli'nin sevgisi ile mağara duvarlarını eritir ve alıştığı yalnızlıktan sıyrılmaya başlar. Tam bu nokta da korkuları artar. Mağarasından dışarı çıkmanın, insanların arasına katılmanın korkusunu duyar. Her şeyini bırakıp geldiği aşk kapısından kovulmaktan ya da o kapıyı bir gün çaldığında karşısında sevdiğini göremekten korkar. Selim'in hayata tutunduğu bir daldır Günseli ama Selim bir süre sonra hem ondan hem kendinden uzaklaşacaktır. Yeraltından Notlar'da da kişi, sevebileceğini düşündüğü kadından kaçır. Çünkü onun için sevmek demek, zorbalık yapmak, karşısındakinin üzerinde baskı kurmak demektir. Sevgiyi başkasının üzerinde zorbalık olarak gören kişi, yeraltındaki duvarların bir aşkla yıkılmasını istemez. Âşık olmaktan, âşık olduğunda da başkasına baskı kurmaktan çekinir. Liza'nın varlığına bu nedenle de tahammül edemez. Onun karşısında olmasına bile dayamaz ve haykırır: "Huzur istiyordum. Yeraltındaki yuvamda yalnız kalmak istiyordum. Alışık olmadığım canlı yaşam öyle bunaltıyordu ki beni, soluk almakta zorlanıyordum" (Dostoyevski 2011: 146). Yalnızlığın kutsandığı hayatlarında bir kadına yer veremeyen tutunamayanlar, yeraltından yazdıkları notlarda, ölümü aşkla istediklerini yazarlar sonunda. Kendi inlerinde, öylece kalıp, ölümü beklerler. Turgut'a göre Selim, "kabuğunun içinde yavaşça yok olmayı tercih etti; daha fazla incinmemek için duygusuzluk ve alay kabuğunun içinde korunmaya çalıştı bütün ömrünce anlaşılmayı bekledi; hepimizin elini sıkmaya hazırды" (Atay 2008: 530). Kendi kabuğunun içinde anlaşılmayı bekleyen ve içinde "onların" da elini tutmaya hazır ruhu tükenmişliğin sınırındadır artık. Örselenen kabuğunu bir kurşunla parçalar Selim, sonunda mağarasının içinde doğrultur silahını yüreğine. Yeraltı kişilerine göre, tutunamayanlar zaten ölü doğmuşlardır. Bir suret halinde, ruhları başka bir evrende nefes alırlar ve bu soluk alıp verme, Tanrı'nın elinde uzayıp giderse, ölümün başlangıcına tutunur yürekleri.

"Tanrı çizmiyor her zaman kaderimizi" (Atay 2008: 142) Tanrı'nın her zaman çizemediği kaderi, kendi elleriyle çizmek isterler tutunamayanlar. Varlık ve yokluk arasındaki sınırdaki gözleri kamaşmıştır artık. Onlar ne bu dünyanın, ne de diğer dünyanın insanıdır. Varlıklarındaki tek irade, başlangıcına karar veremedikleri yaşamlarının, en azından sonunda bir tasarruf sahibi olmaktır. Ama bu da gerçekleşmez çoğu zaman. Selim, "insanların en verimli olduğu çağda tükendim. (...) Bir insanla konuşmak, ona derdimi anlatmak isterdim" (Atay 2008: 607) derken hiçbir yere ait olmadığını işaret eder. Geriye sadece düşüne düşüne ölmek kalır: "Düşünmek beni yoruyor. Galiba ölmeliyim ben" (Atay 2008: 608). Aslında henüz yaralıdır ama iyileşmek de istememektedir. Bu, bilinçli bir biçimde ölüme yürüyüşün ayak sesleridir: "Siliniyorum. Mürekkekim az geliyor. Çok hafifledim. Artık ancak ölünce ağırlaşabilirim" (Atay 2008: 634). Selim'in Tanrı'nın yazdığı kaderinde mürekkebi tükenmek üzeridir ve "on-

lar"ın evreninden silinmenin hafifliği dolar içine. Ölümse bedeninin yeniden yazılacağı başka bir başlangıçtır. Yeniden tüm ağırlığı ile bambaşka bir evrende var olma inancı ile huzurludur.

SONUÇ

Tutunamayanlar'ı ve Yeraltından Notlar'ı birbirine bağlayan ipleri aşağıdaki şekilde toparlayabiliriz:

Başlangıçta ruhun ve bedenın sığınağı olan ana rahminden doğan ve var oldukları evrende daha çocukluklarından bu yana "anormal" olarak nitelenen tutunamayanlar, beğenilmeme hissi ve bu hissın tezahürü ile yetersiz olduklarına inanırlar. Ruhlarında açılan delikler, "aşağılanmışlık, şüphe ve öfkedir." İç sesleri ile konuşan ve çevreye karşı uyum sağlayamayan bu kişiler, insan ilişkilerinde doğrudan bir maraziyet göstermeye başlarlar. "Onlar" tarafından sürekli izlendiğini düşünme ve "onlara" karşı rezil olma kaygısı, tutunamayanları yaşadıkları evrene karşı güvensizleştirir. Bu güvensizliğin sürekliliği onları buhrana, bunalıma sürükler. Hayatta "onlara" rağmen var olma çabası içinde çarpınmaları bedenlerini güçsüzleştirir. Bu noktadan sonra, bedenlerinin de hasta olduğuna dair kuruntular başlar. Zihinlerinin bedenlerine "zayıflığı" dikte ettirdiği dönemlerde de, iyileşmek için bir çabaları kalmaz. Her duyguda olduğu gibi bu duygunun da sonuna kadar giderler ve kendileri için "en kötü" olanı arzulamaya ve bundan tuhaf bir haz almaya başlarlar. Bu haz, onların manevi boşluğunu acıyla doldururken ruhları bir başka basamağa yükselir: "Kuruntu, korku, tepkisizlik ve sürünme inancı." Kuruntu ve korkularla yürünen yolda, "onlar"ın evrenine karşı bir tepkisizlik baş gösterir ve "onlar" hayatlarını yaşarken, kendi evrenlerinde "süründüklerini" düşünürler. Bu duygu içlerinde, "onlar"a karşı bir öfke yaratır ve tutunamayanların, bir parçası olmadıkları "onlar"ın evreninden, hayattan yavaş yavaş uzaklaşırlar. Bu noktada iç sesleri ruhlarına saldırır. Girdikleri yeraltında, ruhlarını bu hale getirenlerle savaş açılır. En başta onları böyle yaratan Tanrı'ya seslenilir. Ardından hayatlarına girmiş herkesten hesap sorulur. Yaşadıklarına karşı bir cevap almak için çarpınma dönemine girilmiştir. En sevdiği kitaplara, kendini bu hale getiren yazarlara da öfke vardır içlerinde. Dost ve arkadaşları da nasibini alır bu öfkeden. Onlara da ceza verilir ve bu cezanın karşılığı "onlar"dan da uzaklaşmak ve kendi kıyılarına defalarca çarpıp yaralanmaktır. Ruhun evrene karşı bu dalgasında, duyguları da gel-gitler içinde birbirine çarpar. Bu duygular; "Tahammülsüzlük, sıkıntı, itiraz ve onu bu hale getirenlerden intikam alma isteği, onlar gibi olamamaya isyandır. Bu andan itibaren de özbenleri usul usul çözümlür hayattan. Kalemelerini, intikam alma kanlarına batırıp batırıp yazarlar. Bu, hayata, kendilerine ve "onlar"a karşı ruhlarının son savunmasıdır. Yer altı dünyalarında bir kere bile yerüstüne çıkmadan mağlup olmuşlardır. Beklenen

öldürdür artık; ölüm zorunlu olarak kurulmuş bir aşktır. Ruhlarının tüm boşlukları “onlar”ın evrenine karşı tikanır ve yalnız iç sesin haykırışı duyulur: “Ölmek istiyorum ya da susmak istiyorum”. Her iki şekilde de bir nihayetin yeni bir başlangıcı durur karşılarında. Unutma ve unutulma yazgısı ile şekillenen ömürleri, son basamaktadır artık. Bu son basamak, başlangıçtaki basamaktır aslında. Bir kara kovana sığınılır yeniden. Ölüm, toprak altından sıyrılır. Yeraltına ve mağaraya gömülür yeniden ruhları. Fakat tutunamayanların, yeraltından notları başka bir kalemle yazılmaya devam eder.

KAYNAKÇA

- Aslan, Bahtiyar, *Cumhuriyet Dönemi Roman Kahramanlarında Kültürel Bocalama*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- Atay, Oğuz, *Tutunamayanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Berman, Marshall *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, (çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Dostoyevski, Feyodor Mihailoviç, *Yeraltından Notlar*, (çev. Ergin Altay), Can Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ecevit, Yıldız, *Ben Buradayım...*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Enginün, İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.
- Gürbilek, Nurdan, *Benden Önce Bir Başkası*, 1. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- Yalçın, Alemdar, *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı*, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.